

Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın Van'da Uygulanma Çabaları

The Struggles for Implementing the Six Provinces Reform in the Province of Van

Serhat Aras TUNA*

Öz

Vilayat-ı Sitte Islahatı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile gündeme gelmiştir. Ayastefanos Antlaşması yürürlüğe girmemiş fakat ıslahat projesi Berlin Antlaşması'nda da yer almıştır. Özellikle İngiltere başta olmak üzere Fransa, Almanya ve Rusya'nın sıkı takipçisi olduğu ıslahat projesi, Erzurum, Diyarbakir, Bitlis, Van, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetlerinde yaşayan Ermenilere siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve daha birçok alanda yeni haklar verilmesini kapsıyordu. II. Abdülhamid her ne kadar bir süre ıslahat projesini sürüncemede bırakmışsa da 1895'te ıslahat uygulanmaya konmuştur. Islahatın uygulandığı dönemde Van'da büyük bir isyan çıkmıştır. Bu yüzden ıslahat, Van'da bu isyanın etkisi altında kalmıştır. Buna rağmen ıslahat, Van'ın yönetimi ve toplumsal düzene yeni bir çehre kazandırmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vilayat-ı Sitte, Islahat, Van, Berlin Antlaşması, Ermeniler

Abstract

The Six Provinces (Vilayat-ı Sitte) Reform, came to the fore with the Treaty of San Stefano, which was signed after the 1877-1878 Ottoman-Russian War. The Treaty of San Stefano did not enter into force, but the reform project was included in the Treaty of Berlin. The reform project, which was especially followed closely by England, France, Germany and Russia, included giving new rights to Armenians living in Erzurum, Diyarbakir, Bitlis, Van, Sivas and Mamuretulaziz provinces in political, social, economic, legal and many other fields. Although Abdülhamid II had put the reform project on hold for a while, reform was put into practice in 1895. During the reform period, a great rebellion broke out in Van. Therefore, the reform was under the influence of this rebellion in Van. Despite this, the reform tried to bring a new face to the administration and social order of Van.

Key Words: Six Provinces, Reform, Van, Treaty of Berlin, Armenians

Makale Geliş Tarihi: 30.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.
Araştırma Makalesi / Künye: TUNA, Serhat Aras, "Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın Van'da Uygulanma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 19-40
Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, s.bingul@alparslan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5255-9787. Bu makale, yazarın "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van" başlığıyla hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Akademik
Bakış
19
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Giriş

18. yüzyılda başlatılan reform hareketlerine rağmen Osmanlı Devleti 19. yüzyıla girdiğinde siyasi, mali, askeri ve toplumsal alanlarda birçok sorunla uğraşmaya devam etmekteydi. Tanzimat Fermanı ile devlet ve toplum adına topyekûn bir kalkınma programı hayata geçirilmişse de dönemin mali ve askeri koşulları arzu edilen terakkiye müsaade etmemiştir. Gayrimüslimlerin yaşam standardının yükseltilmesi için Kırım Savaşı sürecinde Islahat Fermanı ilan edilmiş ancak etkisi uzun sürmemiş ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile dengeler yeniden değişmiştir. Savaştan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi "Babiâli, Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt" eder şeklinde ibareler içermekteydi.¹ Sadece bu madde dahi Avrupalı devletlerle Rusya'nın ilgi odaklarını 19. yüzyılın sonlarına doğru büyük ölçüde Ermenilere yönelttiğini göstermektedir.

İngiltere, konsoloslar vasıtasıyla ilgili maddenin sıkı bir takipçisi olmuştur. Rusların da devreye girmesiyle Ermenilere dair hususların uluslararası gündem haline gelmesinin yolu açılmıştır.² Aslında Ermeniler, 19. yüzyıl boyunca misyoner ve konsolosların yardımlarıyla dini ve ulusal kimliklerini özellikle okullarda kuvvetlendirmişlerdi.³ Burada gelişen hissiyat, farklı Ermeni çevrelerinde duruma göre taviz, imtiyaz, reform, muhtariyet ve istiklâl elde etme arzusu şeklinde tezahür etmişti.⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra imzalanan anlaşmalar bu arzuyu daha görünür hale getirmişti. Savaştan sonra Ermeniler başta olmak üzere gayrimüslimlerin şartlarının iyileştirilmesi maksadıyla gelişen Vilayat-ı Sitte Islahat'ı uzun müddet Osmanlı hükümeti ile Avrupalı devletlerin ortak gündemini meşgul etmiştir. Bu gündemin sürdüğü yıllarda Van'da meydana gelen ufak çaplı çatışmalar, 1896 yılında büyük bir isyana dönüşmüştür. Böylece uygulanmaya çalışılan ıslahat Van'da bu isyanın gölgesinde kalmıştır.

Bu çalışmanın amacı Avrupalı devletlerin desteğiyle Ermenilerin yaşam standardının yükseltilmesi ve buldukları coğrafyada daha çok söz sahibi olmalarını sağlamaya çalışan ve büyük ölçüde Erzurum, Van, Diyar-

1 Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.20.

2 Ahmet Gündüz, Selma Yel, "Ermeni İsyanlarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)", *Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu 22-24 Mayıs 2008, Yay. Haz.: Metin Hülagü vd., c. 4, 2009, s.103-106.

3 Cemal Sezer, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", *Hitit Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı:1-2, 2010, s.58-65. Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", *Akademik İncelemeler*, c. 2, Sayı 1, 2007, s. 234-245.

4 Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, 2010, s.133.

bekir, Mamuretülaziz, Bitlis ve Sivas'ı kapsayan Vilayat-ı Sitte Islahatı olarak bilinen reformun Van'a nasıl ve ne ölçüde yansıdığına tespitine dairdir. Vilayat-ı Sitte Islahatı ile ilgili doğrudan detaylı çalışmalar olsa da bu çalışmanın örneklemini Van vilayetinden oluşturmaktadır. Çalışmada özellikle Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu fonundan istifade edilmiştir.⁵ Çalışmanın birinci bölümde ıslahatın genel çerçevesi ve oluşma şartları, ikinci bölümünde Van'da uygulanan maddeler ve son bölümde de ıslahatın uygulanmasına dair Van'daki dezavantajlar incelenmiştir. Söz konusu alt başlıklara girmeden önce Van'da meydana gelen ve ıslahatı da doğrudan etkileyen 1896 Ermeni İsyanı'na giden sürece genel hatlarıyla değinmekte fayda vardır.

Van ve Hakkâri sancaklarını ihtiva eden Van Vilayeti'nin nüfusu Türk ve Kürtlerden oluşan Müslümanlar ile Ermeni, Nesturi ve az sayıdaki Musevilerden meydana gelmekteydi. Kürtlerin bir kısmı aşiret hayatına dâhildi. Ermeniler ise Gregoryan ve Protestan mezheplerine mensuptu.⁶ 1870'lerden itibaren Ermeni milliyetçi grupları Van'da örgütlenmeye başlamıştır. Osmanlı'nın muhtelif yerlerinde kurulan Ermeni milliyetçi cemiyetlerinin Van'daki örneklerinden biri 1872'de kurulan İttihad ve Halas'tır. Bunu 1878'de Kara Haç Cemiyeti ve daha sonra da 1885'te kurulup Ermeni ihtilali hedefleyen Armenekan Cemiyeti takip etmiştir.⁷ Bu ve benzeri örgütlerin temel hedefi bağımsız bir Ermenistan kurulmasına giden süreci hızlandırmaktı. Ermenilerin Van'da örgütlenmesini kolaylaştıran hususlardan biri Van'ın İran sınırında yer almasıydı. Bu çerçevede Ermenilerin örgütlenmesi için mühim bir merkez olan İran'ın Selmas kazası hududa altı saat uzaklıktaydı. Ayrıca İran'ın Heftvan, Husrava, Diman, Kalehisar ve diğer birkaç yerleşim yeri Van'ın Ermeni köylerine üçer dörder saat mesafedeydi. Adı geçen bu bölgeler, İran toprağı olsa da Rusların işgali altında olduğundan Ermenilere büyük bir kolaylık sağlamıştır. Bu durum Van'a kaçak silah sokulmasını da kolaylaştırmaktaydı. Üstelik Selmas kazası, Ermeni silahlı grupları için bir talimğâh yeri vazifesi de görmekteydi. Silahlı gruplar burada örgütlenip birer ikişer gruplar halinde Van'a giriş yapabilmekteydiler.⁸ Öyle ki Batı İran olarak da adlandırılan bu bölgedeki Ermenilerin hareketlerini kısıtlayabilecek bir otorite olmadığından buradaki Ermeni köy ve kasabaları

- 5 Ali Karaca tarafından hazırlanan ve oldukça kapsamlı olan doktora tezinin yazım aşamasında bu fon araştırmacıların istifadesine kapalıydı. Bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, Ankara, 1993, a.g.e., s. 11-12. Yine kapsamlı bir şekilde ıslahat meselesini inceleyen Emel Demir Görür'ün çalışmasının Van Vilayeti bölümü ise büyük ölçüde İngiliz arşivlerine ve Yıldız Sarayı belgelerine dayanmaktadır. Bkz. Emel Demir Görür, *Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyet-ı Sitte ıslahatı (1878-1899)*, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 305-354.
- 6 Justin McCartey vd., *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, (çev. Batuhan Yoğun), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016, s. 17-28.
- 7 Nejla Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 21-24.
- 8 BOA.YEE, D:13, G:9, Lef:1, 29 Ca 1314 (5 Kasım 1896).

bir nevi özerk yapıda yönetilmekteydi.⁹

Ermeniler, zaman içerisinde müstakil bir Ermenistan düşüncesiyle daha çok motive olmuş ve 1890'larda isyanlar silsilesi başlamıştır. Fakat Ermeniler, isyanlara topyekûn değil kısmen dâhil olmuşlardır. Örneğin, İngiltere'nin Van konsolos yardımcısı bu durumu "Ermeni toplumu devrimcilerden hoşlanmasa da korkularından karşı çıkamadıkları" şeklinde izah etmiştir.¹⁰ Dolayısıyla Ermeni milliyetçi gruplarını destekleyen kesimler olduğu gibi bunların tamamen karşısında olanlar da vardı. Ermeni milliyetçi grupları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında okullar başta olmak üzere birçok yerde propaganda metinleri dağıtarak taraftar toplamaya çalışmaktaydı.¹¹ Propaganda metinlerinin dağıtımı 1896 Van İsyanı sürecinde de devam etmiştir.¹²

Van İsyanı'na giden süreçte 1890'lı yıllar boyunca Van'a İran üzerinden Ermeniler tarafından silah sevkiyatı yapılmıştır.¹³ Bu dönemde hudut üzerinde yaşanan Ermeni-Kürt çatışmaları da giderek artmıştır. Bir yandan da Ermeni ihtilalciler hükümet adına bilgi toplayan Ermenileri öldürmeye başlamıştır. Örneğin, Kigork Çırakyan adlı bir Ermeni, bu maksatla öldürülmüş, bazı cinayetler de faili meçhul kalmıştır.¹⁴ Fakat en çok ses getiren cinayetlerden biri Ermeni örgütlenmesine karşı çıkan Van Piskoposu Boghos'un 1896'da Ermeni Noeli sayılan 18 Ocak gününde ayine gitmek üzereyken öldürülmesidir.¹⁵ Bu yıllarda köylerde karşılıklı baskınlar da yapılmış ve Kürt kıyafeti giyen Ermeni silahlı gruplar Müslümanlar aleyhinde propaganda yapmak amacıyla Ermeni köylerine dahi saldırmıştır.¹⁶ Bir yandan da hem yöneticiler hem de ahali arasında Ermeni silahlı gruplarının Müslüman köylerine topyekûn saldıracağına dair söylentiler dolaşmaya başlamıştır.¹⁷ Hatta 1895'te Van valisi Bahri Bey'e suikast bile düzenlenmiştir.¹⁸ Aynı yıl İstanbul'daki Vanlı ve Muşlu Ermeniler Ermeni Patrikhanesi önünde eylem yaparak buradaki olaylara dikkat çekmeye çalışmışlardır.¹⁹ Bu arada İran üzerinden onlarca Ermeni'nin Van vilayetine geçmek üzere olduğu bilgisi alınmış ve bunların engellenmesi için İran sefaretine bilgi verilmiştir.²⁰ Nihayetinde Van'daki olayları kontrol altına almak için görevlendirilen Sadettin

Görüş

- 9 Justin McCartney vd., a.g.e., s. 69.
- 10 TNA.FO. 195/1944, 11 Mart 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 671-672.
- 11 BOA.Y.PRK.DH, D:1, G:11, 13 M 1295 (17 Ocak 1878).
- 12 Justin MacCartey vd., a.g.e., s. 82.
- 13 BOA.Y.PRK.AZJ, D:21, G:40, 11 Ş 1309 (11 Mart 1892).
- 14 BOA.BEO, D:68, G:5089, 18 S 1310 (11 Eylül 1892).
- 15 Justin McCartney, a.g.e., s. 77. Van Konsolos Yardımcısı Williams, Bogos'un katledilmesinde Ermenileri muhtemel şüpheliler olarak göstermiştir. Bkz. TNA. FO. 195/1944, 30/31 Ocak 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'ın Notları.
- 16 BOA.A.MKT.MHM, D:645, G:22, Lef:3, 6 Ca 1312 (5 Kasım 1894).
- 17 BOA.Y.A.HUS, D:330, G:98, 23 Z 1312 (17 Haziran 1895).
- 18 BOA.DH.MKT, D:409, G:61, 2 S 1313 (25 Temmuz 1895).
- 19 BOA.A.MKT.MHM, D:626, G:27, 1 Ra 1313 (21 Eylül 1895).
- 20 BOA.A.MKT.MHM, D:665, G:1, 9 Ca 1313 (28 Ekim 1895).

Paşa'nın tüm çabalarına rağmen 14 Haziran 1896'da Ermeni komitecilerle askerler arasında çıkan çatışmalar büyük bir isyana dönüşmüştür.²¹ Günlerce süren çatışmalar neticesinde olaylara tamamen hâkim olunduğuna kanaat getirilen 6 Temmuz günü sabah namazında herkesin işine gücüne dönmesi kararlaştırılmış, bir yandan da isyanla ilgili tahkikat devam ettirilmiştir.²² İngiltere'nin Van Konsolos Yardımcısı Williams, Ermenilerin bu hareketlerini suç çılgınlığı şeklinde nitelendirmiş ve isyancıları ıslahatın önündeki en büyük engel olarak nitelendirmiştir.²³ 1895'te uygulanma kararı alınan Vilayat-ı Sitte Islahatı, Van'da tarif edilen ortamda hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla isyan, ıslahatın Van için uygulanabilirliğini son derece meşakkatli bir sürece dâhil etmiştir.

Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın İçeriği

Vilayat-ı Sitte Islahatı, Berlin Antlaşması'ndan sonra gündemi yoğun bir şekilde meşgul eden Ermeni Meselesi'nin Osmanlı'ya dayattığı bir projedir.²⁴ Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne bakış açısı bu antlaşmadan sonra değişmiş ve İngiltere, antlaşma maddelerine dayanarak Osmanlı Devleti'ne ıslahat yapma konusunda baskı kurmuştur. Bu çerçevede 1878'de İstanbul Büyükelçisi Henry Layard aracılığıyla İngiltere, jandarma teşkilatı, mahkemeler ve vergi tahsildarlığı gibi konuları kapsayan bir ıslahat programı açıklamıştır. Fakat Babîâli, önerilen ıslahat maddelerinin uygulanmasını mümkün görmediğinden İngiltere'ye gerekçeli bir cevap vererek projeyi iade etmiştir.²⁵

1880'li yılların ortasına gelindiğinde İngiltere'nin yanı sıra Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya büyükelçilikleri ortak paydada buluşarak ıslahat konusundaki düşüncelerini tekrarlamışlardır.²⁶ Nitekim İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Yarbey C. W. Wilson'ın Ermenilerin sakin olduğu yerlerin ıslahına dair hazırladığı 11 Ağustos 1881 tarihli raporu 1895'te yürürlüğe giren ıslahat projesi için temel teşkil etmiştir. 21 Ağustos 1881'de ise Wilson ve Erzurum Konsolosu H. Trotter tarafından yeni bir rapor hazırlanarak Büyükelçi Dufferin'e sunulmuştur. Dolayısıyla İngiltere, Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde siyasi, idari, iktisadi, adli ve

Gaz

Akademik
Bakış

23

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

21 BOA.DH.TMIK.M, D:7, G:13, Lef:2, 4 M 1314 (15 Haziran 1896). Sadettin Paşa, Teftiş Heyeti başkanı olarak Van'a gönderilmiştir. Burada Kürt aşiretleri ve Ermenilerle görüşmeler yaparak olayları kontrol altına almaya çalışmış, isyandan sonraysa kentin yeniden düzenlenmesine katkı sağlamıştır. Bkz. Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

22 BOA.DH.TMIK.M, D:9, G:43, 25 M 1314 (6 Temmuz 1896). İsyanın sonuçları için ayrıca bkz. Mustafa Gül, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *OTAM*, Sayı 8, Ankara, 1988.

23 Justin McCartney, a.g.e., s. 79.

24 Ali Karaca, a.g.e., s. 39. Bu hususta ayrıca bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

25 Emel Demir Görür, a.g.e., 10-15.

26 Emel Demir Görür, a.g.e., 52.

sosyal alanlarda yapılması planlanan ıslahat konusunda daha çok söz sahibi olmak için çabalamıştır.²⁷

1890-1894 yılları arasında Vilayat-ı Sitte'de birçok Ermeni olayının vuku bulmasından dolayı ıslahat projesine dair görüşmeler kısmi bir duraklama sürecine girmiştir.²⁸ Hükümetin bir süre önerilen projeleri kabul etmemesi üzerine Avrupalı devletler adına önce Almanya sonra da Rus elçileri aracılığıyla vali atamaları, asayişin sağlanması, siyasi suçluların affı, jandarma teşkilatının düzenlenmesi ve çatışmalarda zarar gören ahalinin masraflarının karşılanmasına yönelik bir proje metni II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Projeyi inceleyen Sultan, hükümler hakkı dâhil birçok hususa hanel getirdiği düşüncesiyle bunu reddetmiştir. 1895'in haziran ayında ilgili büyükelçiler, Babiâli'ye uyarıda bulunarak ıslahat için tatmin edici bir cevap istemişlerdir. II. Abdülhamid, bu devletlerin isteklerine yatkın olan Cevat Paşa'yı azlederek yerine Said Paşa'yı sadrazam yapmış ve hükümete daha önce sunulan 40 maddelik proje üzerinde çalışılmaya başlanmasını sağlamıştır. Büyük bir titizlik ve dikkatli bir tercümeyle ele alınan 40 madde, padişahın da ekleme-çıkarmalarıyla düzenlenmiş ve ilgili büyükelçilerle irtibata geçilmiştir. Bu esnada Avrupalıların tepkisine rağmen II. Abdülhamid, Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşa'yı Anadolu Vilayat-ı Umum Müfettişliği'ne atamıştır. Böylece müşterek çalışmalarla üzerinde uzlaşılan 32 maddelik reform projesi, Anadolu'da Şakir Paşa, İstanbul'da ıslahat Komisyonu ve ıslahata dair hususların hızlandırılmasından sorumlu Tesri-i Muamelat Komisyonu tarafından hayata geçirilmek üzere kabul edilmiştir.²⁹

ıslahat projesinin maddelerine göre vilayetlerde gayrimüslim birer vali yardımcısı, sancak ve kazalarda gayrimüslim mutasarrıf ve kaymakam yardımcıları atanacak, yine nüfus nispetinde muhtelif dairelere memurlar istihdam edilecek, idare meclislerinde vilayet nizamlarına uygun şekilde seçimler yapılacak, nahiye teşkilatlarında gayrimüslim müdür yardımcıları bulunacak, nahiyelerde sadece bir sınıf halk yaşıyorsa tüm görevliler o sınıftan olacak, adliye, jandarma, polis ve köy bekçileri gibi görevliler yine Müslüman ve gayrimüslim nüfusa göre belirlenecek, hapisanelere dair düzenlemeler yapılacak, aşiretlerin ve Kürtlerin teftişi sağlanacak, Hamidiye Süvari Alayları'nın silah taşımaları bazı şartlara bağlanacak, emlak senetleri, vergi tahsilatı ve aşara dair düzenlemeler yapılacaktır. Bütün bu maddelerin kontrol ve denetimi içinse Teftiş Komisyonu kurulacaktı.³⁰

Şakir Paşa, ıslahatın uygulanması maksadıyla 23 Ağustos 1895'te İstanbul'dan ayrılarak ıslahat bölgesine hareket etmiştir. Trabzon aracılığıyla öncelikle Erzurum'a geçen paşa, 1896 yılının eylül ayında Van'a ulaşmış-

27 Mustafa Turan, Emel Demir Görür, "İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson ile Erzurum Konsolosu Henry Trotter'ın Ermenilerle Meskûn Bölgelerin ıslahına Yönelik Hazırladıkları ıslahat Projeleri", *OTAM*, Sayı 44, 2018, s. 329.

28 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 91.

29 Ali Karaca, a.g.e., s. 47-57.

30 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 141-146.

tır.³¹ Bu esnada ıslahatın yürütülme şekline dair hükümet, vilayetlerle sıkça temasta bulunmuştur. Ekim 1895'te vilayetlere gönderilen bir talimatta, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Osmanlı tebaası için başlattığı reform sürecine vurgu yapılarak hâlihazırda memleketin kalkınması için eğitimden, sanayiye, ticaret ve tarıma kadar her alanda gelişmenin sağlanmaya çalışıldığına dikkat çekilmiştir. Vilayetlerle paylaşılan bu hususların kabul edilmesi ve yayılması için gazetelere ilan verilmesi de kararlaştırılmıştır.³² Nitekim Osmanlı arşiv vesikalarına yansıdığı itibariyle ıslahata dair pozitif yaklaşım Alman gazetelerinde de yer edinmiş ve bu ıslahatın Osmanlı eliyle yapılmasının olumlu sonuçlar doğuracağı görüşü hâkim kılınmıştır.³³

Islahat Kapsamında Van'da Hayata Geçirilen Hususlar

Şakir Paşa, ıslahat için Van'a geldiğinde vilayetin mali kaynakları neredeyse bitmişti ve ahali oldukça zor duruma düşmüştü. Şakir Paşa'nın öncelik verdiği hususlardan biri Müslüman ve Ermeniler üzerinde güvenlik duygusu oluşturmaktı. Gerekli tedbirlerin alınmasından sonra idari işlerden başlanmak üzere ıslahat programına geçilmiştir. Paşa, vilayette görevlendirilecek Müslim ve gayrimüslimlerin seçimi için Vilayet Naibi Hafız Bey başkanlığında, Müslim ve gayrimüslimlerden oluşan bir komisyon teşkil ettirmiştir. Adliye, belediye, posta idaresi gibi kurumların bütçeleriyle faaliyetleri incelenmiş, bunların beklemede olan işlemleri hızlandırılmıştır.³⁴ Van'daki kurumlarda yapılan tahkikatta genelde mali usulsüzlüklere denk gelinmiştir. Örneğin, Van Belediyesi sandığında 1.365 kuruş olması gerekirken hiç para kalmadığı tespit edilmiştir. Yine vakıf defterlerinin de usule uygun tutulmadığı ve Defter-i Hakani Dairesi gelirlerini oluşturan vergilerde de bakaya kaldığı rapor edilmiştir.³⁵

Islahat projesine göre nüfus nispetinde memur ve güvenlik güçleri istihdam edilecekti. Şakir Paşa'nın yaptığı tahkikatta 200.000 olarak belirlenen Van nüfusunun 103.000'i Müslümandı. Dolayısıyla bu oran neredeyse yarı yarıya memur atanması ve dolayısıyla mevcut Müslüman memurlardan çoğunun görevine son verilmesi anlamına gelmekteydi. Bu yüzden Şakir Paşa, idari taksimatın düzenlenerek nüfusun dengelenmesi gerektiği düşüncesindeydi. Van vilayeti için başlangıçta toplam 1.100 jandarma ve polis kontenjanı ayrılması planlanmıştı. Bunların masrafı bir yana isyanın da etkisiyle 550 kadar Hristiyan'ın eline silah vermenin tehlikeli bir iş olduğunu düşünen Şakir Paşa, nüfusun yeniden tespiti için tahkikat yapılmasını uygun görmüştü.³⁶ Nüfusun nizami bir şekilde belirlenmesi hayati önem taşımaktaydı.

31 Emel Demir Görür, a.g.e, s. 149-153.

32 BOA.TFR.İ.M, D:1, G:3, 5 Ca 1313 (24 Ekim 1895).

33 BOA.Y.PRK.TKM, D:36, G:49, 14 C 1313 (2 Aralık 1895).

34 Ali Karaca, a.g.e, s. 128-140.

35 Emel Demir Görür, a.g.e, s. 314-315

36 BOA.Y.EE, D:81, G:22, 25 Ş 1313 (10 Şubat 1896). "Nisbet-i mezkure nazara alınacak olursa jandarma ve polis teşkilatında hayli mühim bir miktar Hristiyan polis ve jandarma sekene idhali ve memurin-i hükümetten pek çoğunun ihracıyla yerine Hristiyan tayin olunmak gibi bir hücneti (ayıp) tevliid edecektir."

Özellikle Van'daki konargöçer Kürt aşiretlerinin nüfus sayımlarına düzenli bir şekilde dahil edilememesi bu tür durumlarda hükümetin elini son derece zayıflatıcı etkiye sahipti.

Islahat projesi yürürlüğe konulduğunda Van'da isyan patlak verdiğinden ıslahat maddelerine dair topyekûn bir girişimde bulunulamamıştır. Aşiretlerin tepkisi üzerine Van valisi ıslahat maddelerinden silah taşıma yasağı, Ermenilerden zaptiye istihdamı ve nahiye teşkilatının düzenlenmesine dair maddelerin ertelenmesini dahi teklif etmiştir.³⁷ İsyanın da etkisiyle asayişin kesin bir şekilde sağlanamaması üzerine Meclis-i Vükela tarafından ıslahatın Van'da ağırdan alınması kararlaştırılmıştır.³⁸ Bazı hususlarda Kürt aşiretlerinin tepkisinden çekinilmesi "işleri ağırdan alma" mevzusuna yön vermiştir.³⁹ Bunun farkında olan Şakir Paşa, hudut güvenliğinin sağlanması, Ermenilerin faaliyetlerinin gözetlenmesi ve silah taşıma gibi konularda aşiretlere nasihatlerde bulunmak üzere Eleşkirtli Ahmet Paşa'yı görevlendirmiştir.⁴⁰ Bir yandan da Sadettin Paşa aşiretlerle görüşerek silah taşıma yasağının sadece şehir ve kasaba merkezleriyle sınırlandırılıp silah ruhsatı sorgusunun da olayların bitiminde devreye sokulmasını önermiştir.⁴¹

Van'da ıslahat projesinden verim elde edilmesinin en etkili yolu düzenli bir yerel maliyeye sahip olmaktı. Vilayetin kısıtlı bütçesinin açık vermesi, askeri birliklerin sevki ve görev başında tutulmalarını engellediğinden Musul vilayetinden bir miktar para aktararak maliyenin ıslahına çalışılmıştır.⁴² Mali yetersizlik ve ahalinin tepkisinden dolayı 1896'nın sonuna gelindiğinde henüz jandarma, polis ve zabita hususlarında bir gelişme sağlanamamıştı.⁴³ Yine de ıslahat projesi gereği gayrimüslimlerin jandarma alaylarına alınması için kontenjan ayrılmıştı.⁴⁴ Nitekim Tesri-i Muamelat Komisyonu, her vilayetin kendine has demografik ve siyasal yapısının göz önünde bulundurularak jandarma teşkilatının ayrı ayrı tetkik edilmesi ve yerel unsurlara dikkat edilmesi gerekliliğini vilayetlere bildirmişti.⁴⁵ Bir süre sonra vilayetlerden giden bilgiye göre Sivas vilayetinde polis teşkilatı kurulmuş, Erzurum ve Bitlis'te tahkikat devam etmekteydi. Diyarbakir, Mamuretülaziz ve Van vilayetlerinde ise görevlendirilecek polislerin sayısında düzenlenme yapılmıştır. Bu kapsamda Van'ın kontenjanı 34'ten 37'ye çıkarılmıştır. Bu teşkilatların tümüne toplam 569.638 kuruş bütçe de tahsis edilmiştir.⁴⁶ Fakat Van'daki kolluk kuvvetleri sayısında sürekli düzenleme ihtiyacı hissedilmiştir. Zira Şakir Paşa, bir süre sonra Van'a 71 polis atanmasına karar vermiştir. Buna rağmen

- 37 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:8, 18 L 1313 (2 Nisan 1896).
 38 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:20, 16 S 1314 (27 Temmuz 1896).
 39 BOA.MV, D:87, G:20, 6 Za 1314 (8 Nisan 1897).
 40 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 344.
 41 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:10, 24 L 1313 (8 Nisan 1896).
 42 BOA.DH.TMIK.S, D:10, G:62, 4 S 1314 (15 Temmuz 1896).
 43 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:41, 2 Ca 1314 (9 Ekim 1896).
 44 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:96, 6 C 1314 (12 Kasım 1896).
 45 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:49, 8 Ca 1314 (14 Ekim 1896).
 46 BOA.YA.RES, D:83, G:89, 15 Ca 1314 (22 Ekim 1896).

komiserlerle birlikte henüz 34 kişi istihdam edilebilmişti. İstenilen miktarda istihdam yapılması bütçeyle ilgili olduğundan Van vilayeti, polislere ödenecek maaşların karşılığı olan paranın kullanımı için hükümetten onay istemiştir.⁴⁷ Bir süre sonra Van vilayetinde bir baş komiser, 3 ikinci ve 20 de üçüncü sınıf komiser ile 47 polis olmak üzere toplam 71 kişiden oluşan bir teşkilat kurulmuştur. Bunlardan 23 kişi gayrimüslimdi. Baş komiserler 1.200, ikinci sınıf komiserler 650 ve üçüncü sınıf komiserler ise 350 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. Polislerin maaşı ise 250 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴⁸

Jandarma ve polis teşkilatına gayrimüslimlerin alınması islahat dâhilindeki en mühim hususlardan biri olduğundan bu işin bir an evvel nihayete ermesi için vilayetler, Teftiş Heyeti ve merkezi hükümet arasında yoğun görüşmeler yapılmıştır.⁴⁹ Bu dönemde Van'da jandarma alayı üç tabura ayrılmıştır. İkişer bölüklük taburlar Van ve Hakkâri sancaklarına ve altı bölükten müteşekkil seyyar tabur vilayet merkezine bağlanmıştır. Zabitan alayı mevcudu 1.051 nefere göre düzenlenmiştir. Alaylarda nüfusa göre %33 oranında gayrimüslimlerin kaydedilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰ Böylece jandarma teşkilatına 608 Müslüman, 208 Ermeni ve 89 Nesturi için kontenjan açılmıştır.⁵¹ Bu arada sivil kurumlarda da atama işleri devam etmekteydi. 1896 itibarıyla Van merkezindeki çeşitli dairelerde 438 memur bulunmaktaydı. Van'daki gayrimüslimler için ayrılan 146 kişilik kontenjan dolmadığından bunların istihdam işleriye devam etmekteydi.⁵² Van valisine göre bu işlemin bir türlü tamamlanamamasında gayrimüslimlerin memuriyete rağbet göstermemeleri etkiliydi.⁵³ Bunun sebeplerinden biriye Hınçak Teşkilatı'nın Hristiyanların devlete muhalefet etmesini teşvik ederek bunların devlet kademelerinde görev almalarını engellemesiydi.⁵⁴

Islahat, aşar ve vergi sisteminin de bir düzene sokulmasını kapsamaktaydı.⁵⁵ Özellikle Hamidiye mensubu aşiretlerden yıllarca vergi tahsil edilememesi sonucunda yüksek miktarda bakaya oluşmuştu. İngiltere'nin Van konsolos yardımcısı, Hamidiye Alayları'na mensup aşiretlerden vergi toplamanın ancak silah zoruyla mümkün olduğunu ve bunun da muhtemel bir "Kürt Meselesi" doğuracağını kendi hükümetine aktararak bu husustaki zor-

47 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:15, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

48 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:113, 3 C 1314 (9 Kasım 1896). Bir başka yazışmada gayrimüslim polislerin sayısı 21 olarak geçmektedir. Bkz. Ali Karaca, a.g.e., s. 153. Emel Demir Görür'ün istifade ettiği verilerde ise bu sayı 22'dir. Bkz. Emel Demir Görür, a.g.e., s. 337.

49 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:11, 28 Ca 1314 (4 Kasım 1896).

50 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:99, 27 Ca 1314 (3 Kasım 1896).

51 Ali Karaca, a.g.e., s. 152.

52 BOA.DH.TMIK.S, D:4, G:111, 17 B 1314 (22 Aralık 1896).

53 BOA.DH.TMIK.S, D:7, G:29, 20 N 1314 (22 Şubat 1897).

54 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 336.

55 BOA.Y.EE, D:131, G:13, 16 L 1313 (31 Mart 1896).

luğa dikkat çekmiştir.⁵⁶ Bu dönemde Hamidiye Alayları'na mensup aşiretlerin vergi miktarları yüz binlerce kuruşa denk gelmekteydi.⁵⁷ Islahata göre alaylıların talimler dışında silah taşınması da yasaklanıyordu. Aşiretler ise çeşitli söylentilerin etkisi ve komitecilerin kışkırtmasından dolayı Ermenilere karşı savunmasız kalacakları korkusuyla bu yasağı reddetmekteydiler.⁵⁸

Vilayat-ı Sitte'nin bir diğer ihtiyacı da köylerde okullar açılmasıydı. Yeni yapılan mekteplere özellikle gayrimüslim çocukların yönlendirilmesinde çaba sarf edilmiştir.⁵⁹ Buradaki maksat etkin bir şekilde faaliyet yürüten misyoner okullarının önüne geçmek ve gayrimüslimleri Osmanlılık bilinciyle yetiştirmektir. Bir yandan da Müslüman çocuklar dini kaideleri dahi öğrenecek mekteplerden mahrum olduğundan her nahiyeye birer iptidai mektebinin kurulması kararlaştırılmıştır. Fakat nahije teşkilatı meselesinin nihayete ermemesinden dolayı bu husus ağır işlemiştir. Ayrıca her vilayette okul sayısına dair istatistiklerin de düzenlenmesi gerekmiştir. Şakir Paşa ve vilayet yöneticilerinin istişaresi sonucunda bu okulların ahalinin yardımıyla yapılması ve muallimlere maarif bütçesinden elverdiğince maaş bağlanmasına karar verilmiştir.⁶⁰ Tesri-i Muamelat Komisyonu da maarif konusunda tutumlu davranılması ve ahalinin yardımıyla en ekonomik yollardan tedrise bir an evvel başlanmasını vilayetlere bildirmiştir.⁶¹ Bu dönemde Van Maarif Sandığı'nda açıklar tespit edildiği gibi okullaşma oranı ve öğrenci sayıları da Ermeniler lehineydi.⁶² Örneğin, 13 Müslüman mektebindeki öğrenci sayısı 470 iken 9 gayrimüslim mektebindeki öğrenci sayısı 810 kişiydi. Muallim sayıları da öğrencilere orantılı olarak gayrimüslim okullarında daha fazlaydı.⁶³ Bu hususta ıslahatın faydası ise Müslüman eğitim kurumlarının söz konusu durumunun üst düzey bürokraside gündeme gelmesiydi. Zira 1892'deki verilere göre, Van'daki Müslüman köylerinin hiçbirinde yeni usule uygun mektep yoktu. Bu yüzden de çocuklar talim ve terbiyeden mahrum kalmıştı. Maarif Nezareti buna çare olarak köylerdeki eğitimi imamların idaresine vermeyi ve imam olmayan köylere de bu maksatla imam gönderilmesini uygun bulmuştu.⁶⁴ 1900 yılına gelindiğinde dahi Vilayat-ı Sitte'de teşkil edilmesi gereken okullara dair bir istatistikte Van için 50 okula ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç uzun süreden beri devam etmekteydi. Bu hususta vilayetten ne kadar talep olmuşsa da merkezi hükümetin onayı ve yardımını beklemekten başka bir çare kalmamıştı.⁶⁵

Islahat kapsamında Van'da ele alınan bir diğer husus da petrol saha-

56 TNA.FO. 195/2021, 10 Ocak 1898, Van Konsolos Yardımcısı Captain (Yüzbaşı) Elliot'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 323-330.

57 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 318.

58 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:3, 17 Ş 1313 (2 Şubat 1896).

59 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:55, 10 Ca 1314 (17 Ekim 1896).

60 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:5, 29 Ca 1314 (5 Kasım 1896).

61 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:27, 2 C 1314 (8 Kasım 1896).

62 Ali Karaca, a.g.e., s. 143

63 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 324.

64 BOA.MF.MKT, D:142, G:90, 21 L 1309 (19 Mayıs 1892).

65 BOA.DH.TMIK.S, D:32, G:47, 22 S 1318 (21 Haziran 1900).

ları ve Van Gölü'nde ulaşımı. Bu kapsamda Bargiri (Muradiye) ve Gevaş taraflarında petrol madenleri tespit edilmiştir. Şakir Paşa petrol dâhil Van'da bulunan madenlerin işletilip yerel ve merkezi hazineye katkı sağlaması için önerilerde bulunmuştur.⁶⁶ Şakir Paşa'nın önerileri üzerine ilgili nezaretlerle irtibata geçilerek keşifler başlatılmıştır.⁶⁷ Şakir Paşa, Van ve çevresindeki madenlerin tetkik amacını "Van, Bitlis ve Erzurum havalisinin eşkiyalığa karşı korunması ve ahalinin servetinin artırılması ile geçimlerini sağlama-larına yardımcı olmak üzere Van Gölü'nde birkaç vapur tedariki ve bunlara gerekli kömür ve demir gibi o civarda bulunan madenlerin tetkik ve kullanımı elzemdır" şeklinde açıklamıştır.⁶⁸ Böylece Şakir Paşa, maden tetkiki ve vapur işletmeciliğini memleketin refah seviyesinin artırılması ve asayişin sağlanmasıyla eşdeğer görmüştür. Bu yüzden de Van ve çevresinde detaylı bir maden araması yapılmıştır.

1896 yılının sonlarına doğru hükümet tarafından Şakir Paşa'ya ıslahatın son durumu sorulmuştur.⁶⁹ Bütün vilayetlere dair genel bir rapor şeklinde verilen cevaba göre ıslahatın durumu şu şekildeydi: Islahatın ilk dört maddesi olan yöneticilerin atanma hususu icra edilmişti. Müslim ve gayrimüslim memurların nüfus nispetine göre atanmaları ise vilayetlere yeniden telkin edilmişti. Nahiye teşkilatına dair maddelerse kısmen icra edilmişti. Nahiye teşkilatının her yerde hayata geçirilememesinin sebebi Van örneğinde olduğu gibi siyasal koşulların uygunsuzluğu ve köylerin birleştirilmesi ya da ayrıştırılması usulüyle tesis edilmesi gereken nahiyeler için belirlenen usulün karmaşıklığıydı. Yine rapora göre vilayetlerde adliye ile ilgili maddeler yürürlüğe girmişti. Van hariç diğer vilayetlerin polis ve jandarma teşkilatları tertip edilmişti. Köy bekçilerine dair Şakir Paşa bir plan hazırlamışsa da nahiye teşkilatının düzensiz işlemesinden dolayı bir sonuca varılamamıştı. Bütün vilayetlerde Tahkikat-ı Evveliyeye komisyonları teşkil edilmiş ve yaylak-kışlak kullanımında aşiretlerin asayişsizliği için önlemler alınmıştı. Gerekli görülen yerlerde gayrimüslim tahsildar heyetleri kurulmuş fakat bunların memuriyetleri henüz onaylanmamıştı. Aşar ihalesi ise çoğu yerde devlet malının yüklü miktarda zimmete geçirilmesinden dolayı uygulanmamıştı ve bu yüzden ahali sürekli şikâyet halindeydi.⁷⁰

Üzerinde tarih bulunmayan ve içeriğinden hareketle 1897 yılının ortalarına doğru hazırlandığı anlaşılan ve "Islahat layihasına tevfikân Vilayat-ı Sitte-i malumede vuku bulan icraata dair hülasa" başlığıyla hazırlanan bir diğer raporda ise söz konusu hususlara dair gelinen aşamanın detaylarına yer verilmiştir. Buna göre her vilayete bir gayrimüslim vali yardımcısı tayin edilmişti. Ayrıca kaymakamların seçiminde Şakir Paşa dikkatli davranmış ve teftiş komisyonundan onay verildikten sonra bunlar memuriyetlerine baş-

66 Ali Karaca, a.g.e., s. 147-149.

67 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 346.

68 BOA.Y.EE, D:81, G:43, Lef:2, 15 L 1315 (9 Mart 1898).

69 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:65, 11 Ca 1314 (18 Ekim 1896).

70 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:71, 12 Ca 1314 (19 Ekim 1896).

lamışlardı. Nüfus oranına göre memur atanacağından Van'a 146 gayrimüslimin istihdamı gerekmiştir. Fakat bir süre sonra posta yoluyla gönderilen tahrir cetvellerine göre tüm vilayetlerde düzenleme yapılmış ve Van'a 41 kişinin denk düştüğü anlaşılmıştır. İdare meclislerinin faaliyete başlaması hususunda ise Şakir Paşa gerekli talimatları yerine getirmişti. Beş vilayetin nahiye teşkilatı defterleri ve müdürlerinin seçimine dair hususlar, Teftiş Komisyonu'nda tetkik edildikten sonra uygunluğuna göre kabul ve tasdik işlemlerinden geçirilmiş ya da düzenlenmek üzere vilayetlere geri gönderilmişti. Fakat Van vilayetince bu defterler henüz düzenlenememişti.⁷¹

Söz konusu rapora göre vilayet, liva ve kaza merkezlerinde bulunacak polis teşkilatları tüm vilayetlerde düzenlenmiş, Van'ın kontenjanı yeniden belirlenmiştir. Polis ve jandarmalar Müslim ve gayrimüslim nüfus oranına göre belirlenerek görevlendirilmişti. Beş vilayetin polisleri için gerekli işlemlere dair harekete geçilmesi vilayetlere bildirilmiştir. Fakat Van bu hususta da hariç tutulmuştu. Zira polis miktarı da nahiye teşkilatının düzenlenmesine bağlıydı. Bu yüzden her nahiye merkezine bir polis tayini icap ediyorsa da nahiyelerin adet ve mevkileri tespit edilmedikçe polis tayini mümkün olmayacağından bunların seçim ve tayinlerinin nahiye teşkilatının son halini almasına göre belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Tüm vilayetlerde jandarma ve zabıta istihdamı da kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede jandarma maaşlarının nizamiye askerinden fazla ve zabitan maaşıyla aynı olması gerektiği mahallerine tebliğ edilmiştir. Jandarmanın görevlerine dair seraskerlikten bir nizamname de düzenlenerek Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya havale edilmişti. Teftiş Komisyonu'nca vilayetlerde istihdam olunacak jandarmanın oranları da belirlenmişti. Buna göre Van'da 347 Hristiyan'ın istihdamı icap etmiştir. Bu husus vilayetlere tebliğ edilmişse de gayrimüslimlerden yeterli başvuru yapılmamıştı. Bu yüzden boş kalan kontenjanların dolması için uzun bir süre gayrimüslimlerin başvuru yapmalarına imkân tanınmıştı. Ayrıca huzur ve asayişin muhafazası ve postaların idaresi hususlarının jandarmalara bırakılması da vilayetlere tebliğ edilmişti.⁷²

Köy bekçilerinin belirlenmesinin ise nahiye teşkilatının tamamlanmasından sonra yapılması Teftiş Komisyonu'nca uygun bulunmuştu. Bu çerçevede Diyarbakir, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetlerinde geçici köy bekçileri atanmıştı. Bunların silah taşıma ve elbiseleriyle ilgili Teftiş Komisyonu tetkikte bulunmuştu. Hapishane ve tevkifhanelere dair nizamların uygulanması için de vilayetlere tebligat gönderilmişti. Bu iş Şakir Paşa tarafından özellikle takip edilmiştir. Hapishanelerin durumu için Bitlis ve Mamuretülaziz vıla-

71 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-1. Van vilayetinde Gevaş ve Şatak (Çatak) kazalarına gayrimüslim kaymakam yardımcıları atanmıştı. Bkz. BOA.DH.TMIK.S, D:4, G:14, 2 B 1314 (7 Aralık 1896).

72 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-2.

yetlerinden gerekli bilgiler gönderilmiş Van dâhil diğer vilayetlerden ise hükümete bir malumat gönderilmemişti. Tahkikat-ı Evveliyeye heyetleri bütün vilayetlerde teşkil edilmiş ve bu heyetlerde görevlendirilen memurların vazifelerine dair tanzim edilen nizamname, usulen Şura-yı Devlet tarafından tetkik edildikten sonra Teftiş Komisyonu'nca müzakere edilmişti.⁷³

Rapora göre aşiretlerin yaylak ve kışlaklara giderken yanlarına asker verilmesi hususu da tüm vilayetlere bildirilmişti. Ayrıca aşiretlerin silah taşımalarına dair bir nizamname kaleme alınarak Zaptiye Nezareti'ne havale edilmişti. Fakat nizamname, henüz Nezaret tarafından düzenlenmediğinden ve bir önceki sene olaylar yaşandığından silah yasağı geçici süreyle şehirlerde uygulanmakta olup şehir dışında ise silah taşınmasının sorun teşkil etmeyeceği Şakir Paşa tarafından rapora eklenmiştir. Söz konusu nizamnamenin neşrine kadar alınacak tedbirler ise Teftiş Komisyonu'nca vilayetlere tebliğ edilmişti. Hamidiye Alayları'na mensup şahısların talimlere dışında silah taşımaları ve üniforma giymelerine dair yasaklar da vilayetlere bildirilmişti. Ayrıca vilayet idarecilerinin bu tür hususlarda dikkatli davranması gerektiği kendilerine defaaten hatırlatılmıştı. Islahat kapsamında emlak senetlerinin tetkik ve kontrolü için vilayetlerde emlak komisyonları da kurulmuştu. Bu komisyonların vazifelerine dair kaleme alınan nizamname, muhataplarına tebliğ edilmişti. Zaptiye kuvvetlerinin dışında bütün vilayetlerde tahsildar heyetleri de kurulmuştu. Buna göre Erzurum'da 88, Sivas'ta 155, Bitlis'te 80, Mamuretülaziz'de 88, Diyarbakir'de 87 ve Van'da 68 adet tahsildar, nüfus nispetine göre tayin edilmişti. Tahsildarların görev başlamaları için bir talimat kaleme alınarak 13 Ocak 1897'de mahallerine gönderilmişti. Ayrıca aşarın köy köy iltizam ve ihalesi hakkında da vilayetler bilgilendirilmişti.⁷⁴ Buna rağmen ıslahata dair cetveller vilayetlerden düzenli bir şekilde gönderilmediğinden ve ıslahat maddelerinin vilayetlerin hususiyetlerine göre tanzim edilmesinden ötürü özellikle Müslim ve gayrimüslim memur, polis ve jandarma sayıları ile diğer hususların değişkenlik göstermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira vilayetlere cetvellerin 18 Mayıs 1897'ye kadar göndermeleri için süre tanınmıştır. Dolayısıyla ıslahatın uygulanma safhası yoğun bürokratik yazışma ve ani değişimlerin gölgesinde geçtiğinden ataması planlanan memur ve kolluk kuvvetlerine dair sayıların net ve nihai olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Islahat heyetinin ilgilendiği hususlardan biri de adli işlerdi. Adliye müfettişlerinin hem Vilayat-ı Sitte hem de buranın dışındaki bölgelerde yaptığı tahkikatta bir takım yargısız mahkûmiyet kararlarının verildiği anlaşılmıştır. Tesri-i Muamelat Komisyonu bu türden yargulamaların kabul edilemezliğine dikkat çekerek tutuklu bulunan şahısların 15 gün içinde mahkûmiyet veya beraatlarının mahkeme sonucuyla belirlenmesini ve bu işi 15 günden fazla uzatan memurların ise isimlerinin vilayetler tarafından bildirilmesini

73 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-3.

74 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-3.

emretmiştir.⁷⁵ Suçluların davalarıyla ilgilenen heyetlerden biri de Tahkikat-ı Evvelîye idi. Bu heyet çok önemsendiği için heyet azalarının vazifelerini yapmak üzere daimî surette zabıta ve polis dairelerinde bulunmaları gerekmiştir. Bu yüzden mühim olaylara bakan bu heyetin uzaktan bu işleri yürütmesine kesinlikle müsaade edilmemiştir. Bu heyetin azaları, mevcut memurlar arasından valinin seçtiği iki kişiden oluşmuştur. Heyetin vazifesi şüphelilerin kanunsuz bir şekilde yargılanma, kötü muamele ve tevkif edilenlere dair suiistimallerin önüne geçmektir.⁷⁶ Bu dönemde Van vilayetinde tutuklu 82 kişiden 15 gün içinde 28'i mahkûm edilmiş ve 16'sı da beraat etmiştir. Geriye kalanların muhakemeleri her ne kadar süratle sürmüşse de adliye memurlarının rahvet içinde bu işi yaptıklarına dair şikâyetler de olmuştur.⁷⁷

Van'da serbest bırakılan bazı şahısların işlemlerinin hızlandırılmasında Ermeni murahhasının yaptığı başvurular etkili olmuştur. Zira murahhasın verdiği malumata göre bazı şahısların politik bir tarafları yoktu.⁷⁸ Van İsyanı'na karıştığı halde hükümete bireysel başvuru yaparak pişmanlığını dile getirenlerin de affedildiği görülmektedir.⁷⁹ Nitekim 26 Ağustos 1895 tarihli bir ilana göre cinayete karışanlar istisna tutulmak üzere "politikadan" dolayı tutuklanmış Ermenilerin serbest bırakılmasına dair genel bir af yayınlanmıştır. Bu af, II. Abdülhamid'in daha önce de gündeminde olmasına rağmen ancak 23 Temmuz 1895'te çıkarılmıştı. Bu kişilerin bir daha suça bulaşmayacakları teminat altına alındıktan sonra başlangıçta İstanbul'daki mahkûmlar serbest bırakılmış daha sonra ise bu ilanın tüm vilayetlere bildirilmesi sağlanmıştır.⁸⁰ Van'da genel affın uygulanması isyandan sonrasına denk gelmektedir. Af kanununa göre 23 Aralık 1896'da 20 kişi tahliye edilmişti. Kanun gereği serbest bırakılanların fotoğraflarının çekilip İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir. Fakat Van'da fotoğrafçı olmadığından İngiltere konsolosundan yardım istenmiştir.⁸¹ Resimlerin bir kısmı İstanbul'a gönderilirken birkaç kopyası da vilayette tutulmuştur.⁸² Yapılan tahliyeler, Ermeni yöneticileri memnun etmiş ve Van murahhasa vekili bu maksatla Dâhiliye Nezareti'ne bir teşekkür telgrafi göndermiştir.⁸³ Bu durum aynı zamanda ahalide de sevinçle karşılanmıştır. Zira olaylara fiilen katılanlar olduğu gibi şüphe üzerinden gözaltına alınanlar da vardı.⁸⁴ Konsolosların da yakından

75 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:85, 21 Ca 1314 (28 Ekim 1896).

76 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:3, 25 Ca 1314 (1 Kasım 1896).

77 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:79, 9 C 1314 (15 Kasım 1896).

78 BOA.DH.TMIK.M, D:19, G:12, 11 Ca 1314 (18 Ekim 1896).

79 BOA.DH.TMIK.M, D:24, G:16, 16 C 1314 (22 Kasım 1896).

80 Servet-i Fünûn, c. 9, Numara 234, 13 Temmuz 1311 (26 Temmuz 1895).

81 BOA.DH.TMIK.M, D:27, G:13, 30 B 1314 (4 Ocak 1897).

82 BOA.DH.TMIK.M, D:28, G:12, 10 N 1314 (12 Şubat 1897).

83 BOA.DH.TMIK.M, D:27, G:42, 2 Ş 1314 (6 Ocak 1897).

84 BOA.DHTMIK.M, D:24, G:64, 8 Ş 1314 (12 Ocak 1897).

takip ettiği bu davalarda tutuklanan bir kısım Ermeniler İran'ın yardımlarıyla ele geçirilmişti.⁸⁵ Van'daki mahkûmlar serbest bırakıldıktan sonra bile güvenlik maksadıyla bir süre denetim altında tutulmuşlardır.⁸⁶ Böylece ıslahat projesi dahilindeki adli işler, Van İsyanı'nın etkileriyle birlikte uygulanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu icraattan başka ıslahat kapsamında birtakım düzenlemeler daha yapılmıştır. Bu kapsamda emlak senetlerinin tetkik ve kontrolü için Defter-i Hakani reisi ve bir arazi memuru riyasetinde Müslim ve gayrimüslim olmak üzere ikişer kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun görevleri 27 maddeden oluşan bir talimatnameyle belirlenmiştir. Buna göre Vilayat-ı Sitte merkezleri Erzurum, Sivas, Mamuretülaziz ve Bitlis olmak üzere dört müfettişlik dairesine ayrılmıştır. Bitlis'te teşkil edilen merkez Bitlis, Van, Muş, Hakkâri, Siirt ve Genç Sancaklarını kapsamaktaydı. Teftiş müddeti her sene mayıs ayından eylül ayına kadar beş aylık bir süre şeklinde belirlenmişti.⁸⁷ Bitlis ve Van merkezinde Taşra Senedat Şubesi Başkanlığı Bahri Efendi görevlendirilmiştir.⁸⁸ Bu memurların maaş ve harcırahlarına dair düzenlemeler de yapılmıştır.⁸⁹ Dolayısıyla ıslahata dair yazışma ve düzenlemeler, ihtiyaca göre güncellenmiştir. Fakat Şakir Paşa'nın ölümü üzerine 1900 yılında Islahat Teftiş Heyeti'nin görevinin sonlandırılması gerektiğine kanaat getirilmiştir.⁹⁰

Van'da Islahatın Uygulanmasının Önündeki Engeller

Önceki bölümde de görüldüğü üzere Van'da ıslahatın uygulanmasının önünde birtakım sorunlar mevcuttu. En büyük sorunlardan biri mali alandaki yetersizlikti. Bunun yanı sıra aşiretlerin birtakım endişeleri bunların ıslahat maddelerinin bir kısmını benimsemesinde engel teşkil etmiştir. Fakat ıslahata karşı olan başlıca grup Ermeni komiteleriydi. 1896'da Van Konsolos Yardımcısı Williams'ın Büyükelçiliğe gönderdiği rapora göre Van'a gayrimüslim vali muavinin atanmasının hem Müslümanlar hem de gayrimüslimlerle ilgisizlikle karşılandığı anlaşılmaktadır. Konsolos ayrıca Şakir Paşa'nın hazırladığı raporlara paralel şekilde bazı hususların netleşmediğini fakat Tahkikat-ı Evvelîye heyetinin iyi bir şekilde çalıştığını aktarmıştır. Williams'a göre Van'ın en büyük sorunlarından biri göçebe Kürtlerin kontrol meselesiydi. Hamidiye Alayları'nın ayırt edici bir üniforma ile gezdiklerini de

85 TNA.FO. 195/2021, 10/11 Şubat 1898, Van Konsolos Yardımcısı Captain (Yüzbaşı) Elliot'tun Notları, s. 337; TNA.FO. 195/2021, 24 Ocak 1898, Van Konsolos Yardımcısı Captain (Yüzbaşı) Elliot'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 340.

86 BOA.DH.TMIK.M, D:58, G:23, 2 R 1316 (20 Ağustos 1898).

87 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:84, Lef:2 (1-2), 20 Ca 1314 (27 Ekim 1896).

88 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:84, Lef:2 (1-2), 20 Ca 1314 (27 Ekim 1896).

89 BOA.DH.TMIK.S, D:4, G:60, 3 B 1314 (8 Aralık 1896).

90 Ali Karaca, a.g.e., s. 172.

gazi

Akademik
Bakış

33

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

belirten Williams, Kürtlerin silah taşımadıklarını raporuna eklemiştir. Vergi ve emlak gibi işlerde ise yeterli bütçenin olmamasından dolayı aksaklıkların devam ettiği ve kısa vadede olumlu bir sonuç beklenmediği de Williams tarafından paylaşılmıştır.⁹¹

Williams, insanların can ve mal güvenliğinin yanı sıra refah ortamı sağlanmadan ıslahatın hayata geçirilemeyeceğini de aktarmıştır. Bu yüzden Şakir Paşa'nın desteklenmesi gerektiğini savunmuştur.⁹² Dolayısıyla ıslahatın başarıya ulaşması, muktedir yerel yöneticiler ve sağlam bir bütçeyle yakından ilgiliydi. Zira yöneticiler her ne kadar etkili önlem almaya çalışsa da çoğu zaman yetersiz kalınmaktaydı.⁹³ Genel asayişsizliği sürekli kılan ve ıslahatı da Van'da engelleyici özelliğe sahip olan başlıca husus, Williams'a göre Hınçakların varlığıydı. Williams'ın tespitlerine göre Van'da yaklaşık 400 Taşnak ve 50'den fazla Hınçak üyesi vardı. Bunlar, köylüleri galeyana getirerek korkutmaktaydı. Konsolosa göre bu gruplar olaylara sebebiyet vermeseydi asayişsizliğin önündeki en büyük engellerden biri ortadan kaldırılacaktı.⁹⁴ Konsolosun ele geçirdiği ve İngilizce çevirisi mevcut olan bir bildiriye göre bu grupların ıslahata ve Van olaylarına bakış açısı aşağıdaki gibiydi.

“Bu reformun sonucu kan gölüne sebep olacaktır. Gelin onurunuzla savaşı. Reforma teslim olmayın. Hükümet Ermenileri katliamdan geçirerek aç ve açıkta bırakmıştır. Son saatlerimizi yaşıyoruz. Sultan bir suçludur. Evet. Kırıldık, üzüldük, yaralandık ama yenilmedik. Asla. Uzlaşma asla olmayacak ve silahlarımızı bırakmayacağız. Kutsal bir savaştayız ve savaş daha acımasız bir şekilde devam edecek. Bu yüzden tiranın komisyonunun cehenneme gitmesini sağlayın. Bizler devrimciyiz ve bu bizim son sözümüz. Ya istiklal ya ölüm, yaşasın Ermeni halkı, yaşasın devrim”.⁹⁵

Williams, Ermeni komitecilerin yanı sıra Kürtleri de ıslahatın uygulanması önünde engel olarak nitelendirmiştir. Hatta bu yüzden bazı Kürt liderlerinin tutuklanması gerektiğini yetkililerle paylaşmıştır.⁹⁶ Hükümet ise ıslahat dâhilinde kurulan komisyonların görevlerini hızla ve layıkıyla yapmasını önemsemekteydi. Bu yüzden vilayetlerde kaymakam ve diğer memurların izin günlerine dikkat etmeleri kendilerine telkin edilmiştir.⁹⁷ Van'da herhangi bir mazeretten dolayı görevinin başında olmayan kaymakam yoktuysa da Erciş ve Bargiri kazaları vekâleten yönetilmekteydi. Bu yüzden kaymakam olarak gönderilecek kişilerin muktedir şahıslar olmasına

91 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 349-352.

92 TNA.FO. 195/1944, 14 Ocak 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 646-649.

93 TNA.FO. 195/1944, 21 Mart 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'ın Notları, s. 665.

94 TNA.FO. 195/1944, 4 Mart 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 666.

95 TNA.FO. 195/1944, 15 Şubat 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 668-669.

96 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 349-350.

97 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:87, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

dikkat edilmesi gerektiği yazışmalara yansımıştır.⁹⁸ Erciş ve Bargiri özellikle aşiret bölgeleri olduğundan bu husus son derece önemsenmekteydi.

Islahat dâhilinde hapisanelerin koşullarına dair düzenlemeler de yapılmıştır. Yapılan teftişte Van merkez sancağında 200 küsur kişilik bir hapisane inşası için 43.598 kuruş ve Hakkâri sancağı için de 25.000 kuruş bütçe belirlenmiştir. Gevaş, Şatak (Çatak), Müküs (Bahçesaray), Erciş, Bargiri (Muradiye), Adilcevaş, Gevar (Yüksekova), Hamidiye ve Çölemerik (Hakkâri) kazalarına yapılacak her bir hapisane içinse 15'er binden 135.000 kuruş gerekmiştir.⁹⁹ Fakat hem mali bunalım hem de donanımlı memur eksikliğinden dolayı vilayetin her tarafında arzu edilen şekilde ve zamanda hapisanelerin kurulması mümkün olmamıştır. Hatta mühendis eksikliğinin askeri memurlarca giderilmesi yoluna dahi gidilmiştir.¹⁰⁰ Van merkezinde bir kadın hapisanesi ve mahkûmlar için hastane yapılması ise 1897'yi bulmuştur.¹⁰¹ Bu dönemde mevcut hapisanelerin çoğunun en büyük eksikliklerinden biri revirlerden mahrum olmalarıydı.¹⁰²

Islahatın özellikle kırsaldaki asayişini ilgilendiren maddelerinden biri olan köy (kır) bekçilerinin görevlendirilmesi meselesi nahiye teşkilatının tesisiyle bağlantılı olduğundan Van dâhil birçok yerde hayata geçirilememiştir. Kır bekçilerine dair düzenlemelerin detayına burada değinmekte fayda vardır. Zira nüfusun büyük bir bölümü kırsalda yaşadığından bu bölgelerde asayişin temini son derece önemliydi. Islahat kapsamında 1896'da bu bekçilere Winchester¹⁰³ flintası verilmesi münasip görülmüştür. Bekçilerin üniformalarının cinsi ve tanınırlığı için üniformalarda kullanılacak simgeler de belirlenmiştir. Buna göre üniformanın alametifarikası ceketin göğsüne iki sıra beyaz düğme ve yakasındaki köy ismi ile köy bekçisi kelimelerinden oluşacaktı. Fakat köylerde ahalinin üniformaya vakıf olup olamayacağı ve o mahallerin üretim için gerekli şartları taşıyıp taşımadığı bilinmediğinden üniformanın cins ve şekline dair görüş alışverişi devam ettirilmişti. Hem bu hususta hem de silahların teslimiyle ilgili vilayetlere danışılarak işin yürütülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴ Şakir Paşa'ya göre köy bekçileri için tasarlanan üniformaya kuzu derisinden bir de kalpak eklenmesi bunların ihtiyacını karşılayacaktı. Vilayetlerde birçok köy olduğundan bu üniformaların mahallerinden tedariki pek kolay görünmemekteydi. Buna rağmen üniforma, emniyetin sağlanması için gerekli görüldüğünden vilayet ve sancak merkezlerinde üniforma tedariki mecburi kılınmıştır. Ayrıca Şakir Paşa'ya göre Winchester flintası köy bekçileri için uygun olsa da bu silahların dağıtım ve bölüştürülme işine

98 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:14, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

99 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:13, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

100 BOA.DH.TMIK.S, D:3, G:21, 18 C 1314 (24 Kasım 1896).

101 BOA.DH.TMIK.S, D:9, G:32, 16 N 1314 (18 Şubat 1897).

102 BOA.DH.TMIK.S, D:7, G:72, 19 N 1314 (21 Şubat 1897).

103 Winchester flintası kısa bir tüfektir. Winchester Repeating Arms Company 1866'da Amerikalı Oliver Winchester tarafından kurulmuş bir silah yapım firmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.winchesterguns.com/products.html> Erişim Tarihi: 12.04.2021.

104 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:94, Lef:1, 7 Ca 1314 (14 Ekim 1896).

dikkat edilmesi gerekmektedir.¹⁰⁵ Zira bu silahların amaç dışı kullanılması hükümetin birçok eleştiriye maruz kalmasına sebep olabilecek potansiyel-deydi. Bu yüzden cephanelerin kaza merkezlerinde tutulması ve ihtiyar meclislerinden alınacak mazbata üzerine her bekiçe 50 fişek düşecek şekilde dağıtım yapılması en uygun yöntem olarak belirlenmiştir. Paşa'nın önerileri Seraskerlikte görüşülmüş ve olduğu gibi kabul edilmiştir. Levazımat-ı Umumiye Dairesince numune olarak bir kıyafet de üretilmiştir. Seraskerlik gerekli elbise sayısı ve cephane miktarının taraflarına bildirilmesini istemiş-se de nahiye teşkilatı henüz bitmediğinden net bir sayı belirlenememişti. Bunun yerine tahmini surette tüm vilayetlerde 8.000 bekiçe ihtiyaç duyulacağı düşünülmüştü. Kaza merkezlerinde ikişer, sancak merkezlerinde onar ve vilayet merkezlerinde de yüzer sandık cephane bulundurulacak silah dağıtımının da yapılması uygun görülmüştür.¹⁰⁶ Kır bekiçilerine dair böylesi detaylı planlamalara rağmen Van'da nahiye teşkilatının kurulamaması bu hususun ağırdan alınmasına sebebiyet vermiştir.

Şakir Paşa ve heyeti, Vilayat-ı Sitte'den ayrıldıktan sonra da ıslahatın uygulanma safhasına yönelik raporlar her ay sonunda vilayetlerce düzenlenmekteydi.¹⁰⁷ Fakat bu raporlar, tüm vilayetlerden düzenli bir şekilde gönderilmediğinden vilayet idarecileri sıkça uyarılmıştır. Örneğin, 1898'de gönderilen raporlarda hemen hemen tüm vilayetlerin birtakım maddelerden dolayı mazeretleri vardı. Bunlardan Erzurum vilayeti köy bekiçileri ve nahiye polislerine dair cetvelleri rapora dâhil edememişti.¹⁰⁸ Diyarbekir Vilayeti de köy bekiçileri maddesini uygulayamamıştı.¹⁰⁹ Van'da da nahiye teşkilatı işi devam ettiğinden eksiklikler mevcuttu.¹¹⁰ Fakat bahsi geçen hususların yerine getirilmesi için temelde ihtiyaç duyulan para kaynağının vilayetlerde bulunmaması ve merkezi hükümetin de bu ihtiyacı yeterince karşılayamaması ıslahatın ağır aksak işlemesine ve bir süre sonra da bir nevi kâğıt üzerinde kalmasına sebep olmuştur. Zira yöneticiler aylarca maaşlarını alamadığından çoğu memur geçimlerini başka işlerde sağlamak maksadıyla kaza merkezleri dışında vakitlerini geçirmekteydi. Bu ise özellikle Van'a bağlı Hakkâri sancak merkezi ile Şemdinan gibi kazaların idaresinde ciddi anlamda boşluk yaratmaktaydı.¹¹¹ Hatta Van Valisi Tahir Bey, Hakkâri ve Van sancaklarında teşkil edilen komisyonların hiçbir işe bakmadıklarından dolayı yerlerine başka komisyonların kurulmasını talep etmiştir.¹¹² Mali yetersizliğin ıslahatın

105 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:94, Lef:3, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

106 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:94, Lef:12, 29 C 1314 (5 Aralık 1896).

107 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G:26, Lef:2, 21 C 1316 (6 Kasım 1898).

108 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G:26, Lef:4, 4 B 1316 (18 Kasım 1898).

109 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G:26, Lef:7, 5 B 1316 (19 Kasım 1898).

110 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G.:26, Lef:9, 7 B 1316 (21 Kasım 1898).

111 BOA.DH.TMIK.S, D:5, G:17, 2 Ş 1314 (6 Ocak 1897).

112 BOA.DH.TMIK.S, D:23, G:19, 13 N 1316 (25 Ocak 1899).

gidişatını etkilediğinin farkında olan merkezi kurumlar arasında da bütçe tahsisatının yapılmasına dair yazışmalar, 19. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.¹¹³ Dolayısıyla ıslahatın istenilen şekilde başarılı olamaması hem yerel hem de merkezi amillerle ilgiliydi. Rus General Mayewski ise ıslahatı başarısız kılan sebeplerden birini Ermeni komitelerinin faaliyetleriyle gelişen ve Kürtler ile Ermeniler arasına yerleşen soğukluk olarak açıklamıştır.¹¹⁴

1895'te ıslahat projesini yürütmek üzere görevlendirilen Şakir Paşa, ıslahat maddelerini mümkün mertebe yerine getirmeye çalışmıştır. Fakat 1899'da Şakir Paşa'nın ölümüyle ıslahat projesi bir nevi tamamlanmış oluyordu.¹¹⁵ Buna rağmen Ermenilere yönelik ıslahat yapılmasına dair planlar güncelliğini korumuştur. Nitekim 1913 yılına gelindiğinde Vilayat-ı Sitte bölgesinde ıslahat yapılması gerekliliği yeniden gündeme gelmiştir. Avrupalı devletlerin yanı sıra özellikle Rusya'nın etkisiyle yeni bir ıslahat projesi 1914'te Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Buna göre Van, Bitlis, Harput ve Diyarbekir bölgesi müfettişliğine Norveçli Binbaşı Nicolas Hoff ve Trabzon, Erzurum, Sivas bölgesi müfettişliğine de Doğu Hindistan sömürgeleri memurlarından Hollandalı Westenek getirilmiştir. Müfettişler mülkiye, adliye, polis, jandarma, ziraat, nafia ve maarif gibi birçok alanda düzenleme yapmakla görevlendirilmişti. Bu müfettişler her ne kadar görevlerine başlamak üzere çalışmalar yürütmüşse de Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle bu yeni ıslahat projesi hayata geçirilememiştir.¹¹⁶ Bu süreçte Rusya hem Ermenileri hem de Kürtleri yanına çekmeye çalışarak bunları Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemeye çalışmıştır.¹¹⁷ Özellikle İttihat ve Terakki yönetiminin Hamidiye Süvari Alaylarını tasfiye yoluna gitmesi aşiret reislerinin bir süreden beri küstürülmesinde belirleyici olmuştu.¹¹⁸ 1915'e gelindiğinde ise Van'da yeni ve büyük bir isyan meydana gelmiştir. Osmanlı kuvvetleriyle Ermeni komiteleri arasında meydana gelen şiddetli çatışmalarda Rusların Ermenileri desteklemesi üzerine Osmanlı kuvvetleri kentten çekilmek zorunda kalmıştır. Bu esnada kentte bulunan Taşnaklı komite üyeleri kentin anahtarını Rus Generaline takdim etmiş ve Ermeniler burada geçici bir hükümet kurmuşlardır.¹¹⁹

113 BOA.DH.TMIK.S, D:31, G:19, 15 R 1318 (12 Ağustos 1900).

114 Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, (çev. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesine Memur Süvari Binbaşısı Mehmet Sadık), Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye-İstanbul, 1330, s. 123.

115 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 426.

116 Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914: Avrupalı Devletler Denetiminde Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 52-84.

117 Nejla Günay, "Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması", *Gazi Akademik Bakış*, c. 10, Sayı 20, 2017, s. 53-54.

118 Zekeriya Türkmen, a.g.e., s. 15-16.

119 Nejla Günay, "Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi", *Gazi Akademik Bakış*, c. 14, Sayı 27, 2020, s. 137.

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Sonuç

Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın uygulamaya konduğu dönemde Van, Ermeni İsyanı'nın etkisi altındaydı. Kentte ıslahat için gerekli işlemlerin yanı sıra isyanın verdiği tahribatla da baş edilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın uygulanma safhası diğer vilayetlere nazaran Van'da daha ağır ve temkinli bir süreç gerekmiştir. Islahat dâhilinde Van'da gayrimüslim memur ve yönetici atamaları kısmen yapılmış, bazı kurumların şartları ise iyileştirilmiştir. Her ne kadar ıslahat maddeleri önceden belirlense de ıslahatın her vilayetin sahip olduğu potansiyele göre uygulanması da gerektiğinden bazı konularda ihtiyaca binaen revizyona gidildiği anlaşılmaktadır. Hatta Van'da ıslahatın bazı maddelerinin ertelenmesi dahi gündeme gelmiştir. Islahatın Van'da istenilen şekilde hayata geçirilememesinde merkezi hükümetin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve mali krizler belirleyici olmuştur. Bir yandan da kentin siyasetinde etkin olan aşiretler ıslahatın uygulanmasında zorlayıcı faktörlere sebebiyet vermişlerdir. Islahata tamamen karşı olan Hınçak ve Taşnak üyeleriye Van'ın kargaşa alanına sürüklenmesini tetiklemişlerdir. Van'ın Osmanlı-İran hududunun yönetilmesi en zor bölgelerden birinde yer alması her türlü insan ve silah kaçakçılığına da mahal vermekteydi. Böylece hudut hattında bulunmanın tetiklediği dezavantaj, diğer vilayetlere göre ıslahatın Van'da istenilen derecede yer edinmemesinde etkili olmuştur.

Islahatın genel müfettişi konumundaki Şakir Paşa Van'da maden tetkikinin yapılmasını ve Van Gölü'nde muntazam ulaşımın sağlanabilmesini özellikle önemsemiştir. Bu hususlar, kentin ticari potansiyelinin yanı sıra hazine için de yarar sağlayabilecek türdendi. Bu çerçevede 19. yüzyıl koşullarında dinamik bir ticari hayattan yoksun olan Van'ın gelir kaynaklarının artırılması aynı zamanda ıslahatta da öngörülen refah seviyesinin tutturulmasının bir aracıydı. Fakat hem devletin söz konusu genel vaziyeti hem de Van'ın yerel amilleri mali kalkınmaya da müsaade etmemiştir. Bu da Van'ın toplumsal kargaşalarla yönetilmeye devam etmesine ayrıca sebep olmuştur. Islahatın Van için olumlu olarak nitelendirilebilecek etkisi ise yapılan tahkikatlar neticesinde kentin sosyal, askeri ve iktisadi alanlardaki ihtiyaçlarının belirlenip üst düzey bürokraside bunların gündem haline getirilmesidir. Böylece bir nebze de olsa çeşitli iyileştirmelerin yapılmasına vesile olunmuştur. Dolayısıyla tüm zorlayıcı etkilere rağmen ıslahat projesinin Van'ın kentsel gelişim sürecine yeni bir soluk getirdiğini belirtmek de mümkündür.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA.)

A.MKT.MHM:676/20;BEO:68/5089;DH.MKT:409/61,645/22,665/1;DH.TMIK.M: 7/13, 9/43, 19/12, 24/16, 24/64, 27/13, 27/42, 28/12, 58/23; DH.TMIK.S: 1/41, 1/49, 1/55, 1/65, 1/71, 1/82, 1/84, 1/85, 1/87, 1/94, 1/99, 2/3, 2/5, 2/11, 2/13, 2/14, 2/15, 2/27, 2/79, 2/96,

2 /113, 3/21, 4/14, 4/60, 4/111, 5/17, 7/29, 7/72, 9/32, 10/62, 22/26, 23/19, 31/19; MF.M-KT: 142/90; MV: 87/20; TFR.İ.M:1/3; Y.A.HUS: 330/98; Y.A.RES: 83/89; Y.PRK.AZJ: 21/40; Y.PRK.DH: 1/11; Y.PRK.TKM:36/49; YEE: 13/9, 81/22, 131/13.

The National Archives-Foreign Office (TNA.FO.)

195/1944, 195/2021.

Sürelî Yayınlar

Servet-i Fünûn, c.9, Numara 234, 13 Temmuz 1311 (26 Temmuz 1895).

Kitap ve Makaleler

GÖRÜR, Emel Demir, *Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, TTK Yayınları, Ankara, 2020.

GÜL, Mustafa, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *OTAM*, Sayı 8, Ankara, 1988, s. 139-147.

GÜNAY, Nejla, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 21-44.

GÜNAY, Nejla, "Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması", *Gazi Akademik Bakış*, c. 10, Sayı 20, 2017, s. 49-68.

GÜNAY, Nejla, "Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi", *Gazi Akademik Bakış*, c.14, Sayı 27, 2020, s. 133-150.

GÜNDÜZ, Ahmet; YEL, Selma, "Ermeni İsyancılarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu 22-24 Mayıs 2008, Yay. Haz.: Metin Hülagü vd., Cilt: 4, 2009, s. 97-121.

İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", *Akademik İncelemeler*, c. 2, Sayı 1, 2007, s. 231-255.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, Ankara, 1993.

KODAMAN, Bayram, "II. Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, 2010, s.131-138.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, (çev. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesine Memur Süvari Binbaşısı Mehmet Sadık), Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye-İstanbul, 1330.

McCARTEY, Justin; ARSLAN, Esat; TAŞKIRAN, Cemalettin; TURAN, Ömer, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, (çev. Batuhan Yoğun), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016.

SEZER, Cemal, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", *Hitit Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 1-2, 2010, s.57-69.

ŞİMŞİR, Bilal N. *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

TURAN, Mustafa; GÖRÜR, Emel Demir, "İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson ile Erzurum Konsolosu Henry Trotter'ın Ermenilerle Meskûn Bölgelerin Islahına Yönelik Hazırladıkları Islahat Projeleri", *OTAM*, Sayı 44, 2018, s. 311-340.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Vilayat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914: Avrupalı Devletler Denetiminde Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

ÖNAL, Sami, *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

İnternet Kaynakları

<http://www.winchesterguns.com/products.html> Erişim Tarihi: 12.04.2021.

Gaz

Akademik
Bakış

39

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Extended Abstract

Article 61 of the Berlin Treaty covered the Ottoman Empire to protect Armenians from Kurds and Circassians in the areas where Armenians lived and to make reforms in favor of Armenians. The regions where the mentioned treaty article was most relevant were the provinces of Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Bitlis, Mamuretulaziz and Van, which are called Six Provinces (Vilayat-ı Sitte). In the process following the treaty, European states, especially England, and Russia constantly exerted diplomatic pressure on the Ottoman Empire to make reforms in favor of the Armenians. As a result of increasing diplomatic pressure in the 1890s, the Ottomans established various commissions in order to implement the reforms and assigned them to Six Provinces. In the case of Abdulhamid II, the Ottoman Empire tried to transform the reforms as much as possible in favor of the Ottomans. In 1895, an agreement was reached on a 32-item reform project. Şakir Pasha was appointed by Abdulhamid II in order to implement the reform. The reform project included the appointment of non-Muslims to positions such as governors, mutasarrifs and deputy district governors, other civil servants, police and gendarmerie. In addition, issues such as the supervision of courts, prisons and educational institutions and their needs, the control of Kurdish tribes, and the implementation of some regulations regarding the Hamidiye Regiments were among the main scope of reform.

Van was in a great chaos when Şakir Pasha, who implemented the reform project starting from Erzurum, went to Van. Armenian committee members, who were organized on the Iranian border for a long time, revolted in Van in 1896. The committee members tried to create an Armenian victimization by provoking the Kurds to a large extent in the process leading up to the revolt. For this reason, the Ottoman Empire commissioned Sadettin Pasha to intervene in the events in Van. Thus, both Sadettin Pasha and Şakir Pasha made efforts to solve the problems of Van. The disadvantage of Van's location on the Iranian border and the destruction caused by the rebellion brought about the postponement of some items of the reform project for a while. Despite this, some of the reforms were implemented in Van. For example, an Armenian deputy governor was appointed to Van and deputy district governors were appointed to some towns. There was not too much interest in the non-Muslim quotas allocated to the police, gendarmerie and other civil servants. The main reason for this was that the Armenian committee members prevented the Armenians from applying for these quotas. Because the committee members saw the reform as something completely unprofitable. Within the scope of reform, Van's institutions such as municipalities, foundations, population and prisons were also inspected. Financial irregularities were detected in the vast majority of institutions and it was decided to make regulations. However, the welfare level envisaged by the reform could not be achieved in Van as in other provinces. One of the things that made Van special was that it was located in a difficult part of the Iranian border. Since the border was suitable for all kinds of disorder, stability could not be provided in the city. For this reason, a new rebellion broke out in Van in 1915 and the city went through another great destruction.